

Професійна підготовка фахівців фізичної культури та спорту

УДК 796.03

*Микола Данилко,
Василь Толкач*

Сучасні уявлення про сутність і структуру діяльності тренера

*Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди (м. Переяслав-Хмельницький)*

Постановка наукової проблеми. Аналіз літературних джерел показав, що діяльність тренера-викладача як фахівця в галузі спорту стала об'єктом досліджень порівняно недавно й висвітлена недостатньо.

У низці опублікованих праць [1; 4; 7; 10] розкрито окремі сторони роботи тренера, проте до нинішнього часу ступінь його діяльності висвітлено значно менше, ніж проблеми теорії й методики спортивного тренування, хоча ряд дослідників вважає це завдання дуже важливим для розвитку масовості й росту досягнень у спорті [4; 8].

Вирішити цю проблему лише на основі узагальнення досвіду роботи тренерів, по суті, неможливо. Існуючих даних щодо підвищення ефективності діяльності тренера також недостатньо для розв'язання цього завдання. Незважаючи на те, що в низці робіт розкрито структуру й зміст роботи тренера [2; 3], проте організація діяльності в них має недостатньо впорядкований характер. Слід відзначити, що є роботи, у яких діяльність тренера представлена більш системно [4], але й у них відсутні кількісні характеристики роботи тренера.

Тому досить актуальним є питання підвищення ефективності діяльності тренера, особливо в нинішніх умовах, з урахуванням конкретизації управлінських функцій тренера та видів робіт. Тому назріла необхідність отримати теоретичні й практичні знання, що так необхідні для наукового обґрунтування шляхів удосконалення діяльності тренера ДЮСШ. Такі знання можуть бути отримані на основі спеціальних досліджень діяльності тренера ДЮСШ у циклічних видах спорту.

Спорт є невід'ємним компонентом життя сучасного суспільства, сферою активної любительської й професійної діяльності багатьох людей. Відмінна особливість спорту – це наявність змагальної діяльності та специфічної підготовки до неї (спортивної підготовки), а основна мета занять спортом – досягнення якомога більшого спортивного результату [5].

Аналіз останніх досліджень. Спорт характеризується як масовий спорт, резервний (базовий) спорт і спорт вищих досягнень [6].

Масовому спорту (ДЮСШ і СДЮСШ) присвячені роботи М. В. Жмарьова (гребля на байдарках і каное), В. М. Прохорова (баскетбол та художня гімнастика), А. А. Деркача, А. А. Ісаєва (футбол і хокей, легкоатлетичне чотириборство), Л. П. Макаренка (плавання).

Резервному спорту (СДЮШОР) присвячено праці Н. М. Сумарокової, спорту вищих досягнень – І. Н. Решетня, М. І. Фролової (велоспорт), Є. Д. Нікітіної, І. Н. Решетня (волейбол), Г. А. Овчинникової, В. М. Корецького, В. М. Корнілова, Г. І. Савченкова (лижний спорт, біатлон, стрибки з трампліна, горнолижний спорт), В. С. Келлера (фехтування).

Завдання дослідження – визначити структуру й зміст конкретної діяльності тренера та виявити особливості функцій управління й видів діяльності роботи тренера.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Тренер – ключова фігура в спорті. Від його діяльності значною мірою залежить успішність вирішення завдань зростання масовості й підвищення рівня досягнень у спорті. У процесі підготовки спортсменів тренер

вирішує низку важливих педагогічних завдань, пов'язаних не лише з підготовкою спортсмена до змагань, а й із розвитком його як особистості [4]

Тренер виступає значною мірою як організатор-селекціонер, відбираючи в навчальні групи бажаючих займатися, прищеплює їм любов до занять спортом, дотримуючись на заняттях загально-прийнятих методичних рекомендацій і творчо втілюючи їх у навчально-тренувальний процес. Ефективність роботи тренера залежить, з одного боку, від уміння “побачити” обдаровану дитину, а з іншого – прищепити їй любов до спорту [5].

Тренер – це ядро групи, постійний її член, а також він виступає в ролі керівника групи, який здійснює загальну стратегію її діяльності, планує цілі та завдання для кожного учасника групи в цілому, тобто:

а) тренер – формальний і неформальний лідер;

б) тренер – керівник, який визначає структуру, кількісний склад, планує і скеровує діяльність групи [4].

Педагогічна діяльність тренерів має свої особливості. По-перше, здійснюють цей вид роботи люди, котрі усвідомлюють необхідність особистої участі у фізичному вихованні дітей і підлітків. По-друге, діяльність тренера менш регламентована, ніж діяльність учителя фізичної культури [7].

Слід відзначити, що покликання тренера – це підготовка спортсменів до ефективної змагальної діяльності в обраному виді спорту на основі озброєння їх спеціальними знаннями, вміннями й навичками, підвищення рівня функціональних можливостей організму, розвитку фізичних якостей, а також основа формування раціональної структури поведінки й виховання [6].

Загалом спеціальність “тренер-викладач” зазвичай диференціюється на більш вузькі спеціалізації залежно від виду спорту: тренер по греблі, легкій атлетиці тощо. Можлива й подальша спеціалізація з урахуванням структури самого виду спорту [2].

Головна особливість професійної діяльності тренера полягає в специфіці об'єкта та засобів праці.

Об'єктом діяльності тренера є людина з її постійним розвитком. Продукти діяльності тренера “матеріалізуються” в психічному образі [1] його вихованців – їхніх знаннях, вміннях, навичках, волі, характерах. Успіх діяльності тренера залежить не лише від його ставлення до діяльності та до вихованців, а й від ставлення його вихованців до тренера та своєї діяльності.

У сучасній класифікації професій [4] діє чотири основні категорії: предмет, ціль, засоби й умови праці. За цими критеріями виявляється, що тренер має предметом своєї праці людину, та його професія належить до соціологічної.

Очевидно, слід надати перевагу тим ознакам, які найкращим чином допоможуть розкрити специфіку діяльності тренера.

Багаторічне вивчення діяльності тренерів різних рівнів переконує нас у тому, що до основних ознак слід віднести конкретні цілі й завдання діяльності, функції, статус і реальні специфічні умови діяльності.

Діяльність тренера реалізується на основі загальних організаційно-методичних принципів:

- демократичності;
- нормативності;
- відповідальності;
- зацікавленості;
- економічності.

Тренерська діяльність є ще й видом соціальної суспільної діяльності, спрямованої на гармонійний розвиток особистості людини шляхом її фізичного вдосконалення [1; 5]. Тому розв'язати повноцінно ці завдання лише на основі знання “технології” формування рухових навичок чи розвитку фізичних якостей неможливо. Тренер повинен знати соціальні й психологічні фактори, що впливають на поведінку особистості, на формування світогляду, ставлення до суспільства, до справи [4].

Тренер як головна фігура в спорті повинен уміти об'єднувати всі зусилля, що пов'язані з підготовкою спортсменів-спеціалістів, що, відповідно, вимагає хороших організаційних здібностей [5].

Тренер, передусім, повинен добре знати предмет, досконало володіти інформацією про всі нові досягнення в методиці навчання й тренування спортсменів [4].

Тренер, виховуючи інших, має бути особливо вимогливим до себе [1].

Усі так звані тренерські професії (види діяльності) [4] можна поділити на дві групи залежно від їх спрямованості чи від тієї основної мети, яка стоїть перед ними.

Види діяльності, що належать до I групи, націлені в передусім на всестороннє вдосконалення людини. Тут вирішуються такі особисті завдання:

- заповнення дозвілля людини;
- корекція її фізичних недоліків;
- забезпечення необхідної активності;
- гармонійний розвиток;
- сприяння кожному спортсмену досягти максимального спортивного результату.

До II групи професій входять ті види діяльності, які спрямовані на підготовку спортсмена для досягнення максимальних результатів у конкретному виді спорту.

Потрібно виділити також професіоналів, котрі досягають певної мети завдяки роботі з одним спортсменом (особисті тренери) і тих, які працюють із групою спортсменів (колективні тренери). Якщо перші з названих тренерів можуть досягти мети лише завдяки тренуванню свого вихованця, то другі, крім тренування, можуть використовувати відбір.

Досить принциповим є виокремлення тренерів, які добирають тренувальні засоби й методи до конкретних спортсменів і які до існуючих засобів та методів вибирають найбільш перспективних спортсменів. Частина тренерів використовують обидва способи [4].

Потрібно вирізнити тренерів, котрі забезпечують відбір спортсменів, їх тренування й змагання [1; 3; 7].

Дослідження, проведені Г. Є. Шпілевським (1979), дали змогу виділити ключові ланки структури педагогічної праці тренера та їх внутрішній зміст, що містить у своїй основі:

- підготовку до навчально-тренувальних занять, спортивних і організаційно-виховних заходів;
- проведення навчально-тренувальних занять;
- проведення організаційно-виховних і спортивних заходів;
- методичну роботу;
- інші види педагогічної праці.

До структури педагогічних особливостей тренера входять такі види [9]:

перцептивні здібності. Спостережливість тренера, аналіз учинків спортсменів. Тренер не випускає з поля зору кожного вихованця окремо й групу в цілому, поєднуючи індивідуальну роботу із фронтальною;

- **конструктивні здібності.** Тренер повинен передбачати результати своєї діяльності, вгадувати поведінку вихованців;
- **дидактичні здібності.** Тренер дохідливо передає матеріал, стимулює спортсменів мислити самостійно;
- **експресивні здібності.** Культура мови, чітка побудова фраз. Наявність у тренера почуття гумору, жартів, доброзичливості;
- **організаційні здібності.** Організація побуту й життя спортсменів, їх навчання, праці, відпочинку різноманітних культурних заходів тощо;
- **академічні здібності.** Здатність досліджувати;
- **спеціальні здібності.** Здатність до роботи в обраному виді спорту [2].

До нинішнього часу характерним у тренерській діяльності є намічений процес спеціалізації діяльності тренера не тільки з виду спорту, а й за рівнем контингенту спортсменів, із якими тренер, як правило, працює. Можна умовно виділити такі відносно контрастні рівні діяльності тренера:

- рівень вищих досягнень і вищої спортивної майстерності – спортсмени – майстри спорту міжнародного класу та майстри спорту, члени збірної команди країни. Тренер при цьому виступає в ролі наставника, який дає спортсменові поради щодо тренування, відпочинку й опікується про нього в процесі тренувальних зборів та змагань;
- рівень базової спортивної майстерності – спортсмени – кандидати в майстри спорту й спортсмени I спортивного розряду. Тут тренер виступає в ролі організатора підготовки невеликої групи спортсменів, вирішує питання, що стосуються не лише тренування, а й навчання, побуту чи роботи;
- рівень масового спорту – спортсмени II та III спортивних розрядів. Тренер виступає переважно в ролі організатора тренувального процесу;
- рівень початкової підготовки – спортсмени-початківці. Тренер виступає значною мірою як організатор-селекціонер, відбираючи при цьому в навчальні групи бажаючих займатися, прищеплює їм любов до занять спортом, дотримуючись на заняттях загальноприйнятих методичних рекомендацій і творчо впроваджуючи їх;

- тренер-адміністратор. Функція такого тренера – організаційне й адміністративне керівництво на рівні збірних команд ДСТ, відомств чи спорткомітетів. Основні завдання такого тренера – визначення багаторічної стратегії підготовки спортсменів, відбору, комплектування команд, організація та проведення тренувальних зборів, матеріально-технічне й науково-методичне забезпечення процесу підготовки, координація та контроль діяльності тренерів [4].

Якщо попередній автор класифікує тренерів за сферами діяльності, то А. А. Деркач і А. А. Ісаєв – за рівнем діяльності. У діяльності тренера ці науковці виділяють п'ять рівнів:

- 1) репродуктивний (мінімальний). Тренер на прикладі має показати як виконувати систему вправ і комбінацій, уміє переказати те, що знає сам і так, як знає сам;
- 2) адаптивний (низький). Тренер уміє не лише повідомити те, що знає та вмє сам, а й застосувати своє повідомлення відповідно до вікових й індивідуальних особливостей підлітків;
- 3) локально-моделюючий (середній). Тренер уміє не тільки передавати знання та вміння, застосовуючи їх до особливостей юних спортсменів, а й конструювати (моделювати) систему знань, умінь і навичок за окремими темами, розділами;
- 4) системно-моделюючий знання (високий). Тренер уміє так моделювати систему діяльності юних спортсменів, щоб формувати в них систему знань, умінь і навичок у галузі обраного виду спорту;
- 5) системно-моделюючий діяльність і поведінку (вищий). Тренер уміє моделювати таку систему діяльності підлітків, яка формує в них моральність.

Кожен новий рівень діяльності включає попередній та характеризується якісною зміною в структурі знань і вмінь тренера.

Висновки. Сьогодні тренерська діяльність характеризується спеціалізацією за видами спорту, рівнем контингенту спортсменів та сферою його діяльності. Слід відзначити, що тренерська діяльність не вичерпується лише технологією тренувального процесу. Вона містить у собі соціологічні, психологічні, організаційні й інші аспекти.

Перспективи подальших досліджень. Подальші наші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення змісту роботи тренера-викладача.

Література

1. Бабушкин Г. Д. Психология труда тренера по спорту / Бабушкин Г. Д. – Омск : ОГИФК, 1985. – 84 с.
2. Деркач А. А. Творчество тренера / А. А. Деркач, А. А. Исаев. – М. : Физкультура и спорт, 1982. – 239 с.
3. Жариков Н. Л. Формы активизации профессиональной подготовки спортивных педагогов к воспитательной деятельности / Н. Л. Жариков // Спорт, молодежь, воспитание. – Минск, 1985. – С. 81–85.
4. Жмарев Н. В. Управленческая и организаторская деятельность тренера / Жмарев Н. В. – Киев : Здоровья, 1980. – 144 с.
5. Келлер В. С. Функция управления в системе подготовки спортсменов / В. С. Келлер // Теория и практика физ. культуры. – 1975. – № 6. – С. 57–58.
6. Коломойцев Д. А. Социально-психологический анализ в деятельности тренера спортивной группы / Д. А. Коломойцев // Теория и практика физ. культуры. – 1976. – № 6. – С. 13–15.
7. Макаренко Л. П. Юный пловец : учеб пособие для тренеров ДЮСШ и студентов тренерского фак. ин-тов физ. культуры / Макаренко Л. П. – М. : Физкультура и спорт, 1983. – 288 с.
8. Прохоров В. Н. К анализу деятельности тренера ДЮСШ / В. Н. Прохоров // Теория и практика физ. культуры. – 1980. – № 8. – С. 32–34.
9. Сумарокова Н. М. О направленности подготовки тренера СДЮШОР / Н. М. Сумарокова // Совершенствование системы подготовки кадров по физкультуре и спорту. – М. : [б. и.], 1981. – С. 168–170.
10. Тимчишена Н. Сучасний тренер у педагогічній системі / Н. Тимчишена // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – Т. 1 – С. 252–254.

Анотації

У статті висвітлюються сучасні уявлення про сутність і структуру діяльності тренера та особливостей спорту, таких як наявність змагальної діяльності та специфічної підготовки до неї.

Ключові слова: діяльність тренера, спорт, спортивна підготовка.

Николай Данилко, Василий Толкач. Современные представления о сущности и структуре деятельности тренера. В статье рассматриваются современные представления о сущности и структуре деятельности тренера и особенностей спорта, таких как наличие соревновательной деятельности и специфической подготовки к ней.

Ключевые слова: деятельность тренера, спорт, спортивная подготовка.

***Mykola Danylko, Vasyl Tkach. Modern Ideas About the Concept "Coach" and Structure of his Activity.** In the article are investigated the modern ideas about the concept "coach", structure of his activity and sports features such as the competitive activity and its specific training.*

***Key words:** coach's activities, sports, sports training.*